

UDK:1751

Sabohat RAHMATULLAYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail:sabohatsadullayevna66@gmail.com

Xalqaro innovatsion universiteti dotsenti A.Ochilov taqrizi asosida

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING METODIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarining metodik kompetensiyalarini shakllantirish muammosi ilmiy-nazariy va empirik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi inklyuziv muhitda ishlashga tayyor pedagoglarni tayyorlashda metodik tayyorgarlikning mazmuni, shakllari va samarali texnologiyalarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot davomida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar orasida inklyuziv kompetensiya darajasi aniqlanib, maxsus ishlab chiqilgan metodik modelning samaradorligi baholandi. Natijalar inklyuziv metodik tayyorlov o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, boshlang'ich ta'lim, metodik kompetensiya, differensial yondashuv, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilar (SEN — Special Educational Needs), pedagogik tayyorlov

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования методических компетенций будущих учителей начальных классов в условиях инклюзивного образования. Основная цель исследования заключается в определении содержания, форм и эффективных технологий методической подготовки педагогов, готовых к работе в инклюзивной образовательной среде. В ходе исследования был выявлен уровень сформированности инклюзивных компетенций у студентов педагогического направления, а также разработана и апробирована методическая модель их развития. Полученные результаты подтверждают, что инклюзивно ориентированная методическая подготовка способствует значительному повышению профессиональной готовности будущих учителей.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, начальное образование, методическая компетенция, дифференцированный подход, учащиеся с особыми образовательными потребностями (SEN), педагогическая подготовка.

FORMING METHODOLOGICAL COMPETENCIES OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN INCLUSIVE EDUCATION CONTEXT

Annotation

This article examines the issue of forming methodological competencies of pre-service primary school teachers in the context of inclusive education. The main objective of the study is to identify the content, forms, and effective technologies of methodological training for teachers prepared to work in inclusive educational environments. The research determines the level of inclusive competencies among pedagogical students and develops an effective methodological training model. The findings confirm that inclusive-oriented methodological training significantly enhances the professional readiness of future teachers.

Key words: Inclusive education, primary education, methodological competence, differentiated approach, students with special educational needs (SEN), pedagogical training.

Kirish. So'nggi yillarda jahon ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim konsepsiyasining jadal rivojlanishi barcha bolalarning teng huquqli ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan muhim pedagogik yondashuv sifatida qaralmoqda. UNESCO ta'rifiga ko'ra, inklyuziv ta'lim — bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilar (SEN — Special Educational Needs)ni umumta'lim muassasalariga to'liq integratsiya qilish orqali ularning akademik, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ta'lim modeli hisoblanadi [1].

Inklyuziv ta'limning joriy etilishi pedagogik jarayonda o'qituvchining rolini tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki har bir o'quvchining individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga oluvchi, differensial va individual yondashuvlarni qo'llovchi metodist sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarining inklyuziv muhitda samarali faoliyat

yurita oladigan, metodik jihatdan puxta tayyorlangan pedagog shaxs sifatida shakllanishi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da sen o'quvchilarning ta'limga teng kirishini ta'minlash vazifalari belgilab berilgan [2]. Shu bois bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida inklyuziv metodik kompetensiyalarni shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxs rivojlanishining poydevori bo'lib, aynan shu davrda o'quvchilarda bilim, ko'nikma va ijtimoiy kompetensiyalar shakllanadi. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko'ra, pedagog tomonidan ko'rsatilgan yordam bolaning rivojlanish

trayektoriyasini belgilab beradi [3]. Inklyuziv sinflarda esa bu jarayon yanada murakkablashadi, chunki o'qituvchi bir vaqtning o'zida turli rivojlanish darajasiga ega bo'lgan, jumladan SEN o'quvchilar bilan ishlashi talab etiladi.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi o'quvchilarning akademik yutuqlari va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi [4]. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda metodik kompetensiyalarni shakllantirish muammosi zamonaviy pedagogika fanining ustuvor tadqiqot yo'nalishlaridan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. UNESCO tomonidan qabul qilingan Salamanca Deklaratsiyasida (1994) inklyuziv ta'lim maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarni (SEN — Special Educational Needs) umumta'lim muassasalariga integratsiyalash orqali ijtimoiy tenglikni ta'minlashning asosiy mexanizmi sifatida e'tirof etilgan [5]. Ushbu hujjat inklyuziv ta'limni jahon miqyosida rivojlantirishga kuchli turtki bergan.

Ainscow va Miles inklyuziv ta'limni "ta'lim muhitini barcha o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan tizimli pedagogik islohot" sifatida talqin qiladilar [6]. Ularning fikricha, inklyuziv muhitda o'qituvchi differensial ta'lim strategiyalarini qo'llash orqali SEN o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlashi lozim. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyalarini shakllantirishni talab etadi.

Florian va Black-Hawkins inklyuziv kompetensiyani pedagogning metodik bilimlari, reflektiv qobiliyati va ijtimoiy sezgirligi integratsiyasi sifatida ta'riflaydi [7]. Tadqiqotchilar o'qituvchining inklyuziv madaniyatga egaligi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishini va ijtimoiy moslashuvini yengillashtirishini ilmiy asoslaydilar. Shuningdek, ular inklyuziv metodik tayyorgarlik bo'lajak pedagogning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etadilar.

Banks madaniy jihatdan moslashtirilgan ta'lim modelini ishlab chiqib, u ijtimoiy tenglikni ta'minlash va turli madaniyat vakillarining o'zaro hurmatini shakllantirishda muhim pedagogik mexanizm ekanini ta'kidlaydi [8]. Gay esa

madaniy sezgir pedagogika (Culturally Responsive Teaching) o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim metodik mexanizm ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi [9]. Uning tadqiqotlariga ko'ra, madaniy jihatdan sezgir o'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy tajribasi va ehtiyojlarini hisobga olib darsni loyihalash orqali inklyuziv muhitni samarali tashkil etadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham inklyuziv ta'lim masalasi keng yoritilgan. Karimov boshlang'ich sinf o'qituvchilarining inklyuziv kompetensiyalarini shakllantirishda differensial yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi [10]. Uning fikricha, o'qituvchi SEN o'quvchilar bilan ishlashda individual o'qitish rejalarini va moslashtirilgan baholash mezonlarini ishlab chiqishi zarur.

Abdullayeva inklyuziv muhitda tarbiyaviy va metodik faoliyatni uyg'unlashtirish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashini ilmiy asoslaydi [11]. U milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan tarbiyaviy ishlar SEN o'quvchilarning jamiyatga moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishini qayd etadi.

Shuningdek, UNESCO (2021) hisobotlarida inklyuziv ta'lim samaradorligi o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatib o'tilgan [12]. Hisobotlarga ko'ra, o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi yuqori bo'lgan maktablarda SEN o'quvchilarning akademik yutuqlari va ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot inklyuziv ta'lim sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini o'rganishga qaratilgan empirik-pedagogik tadqiqot hisoblanadi. Tadqiqot dizayni sifat va miqdoriy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan kompleks metodologiya asosida ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: pedagogik kuzatuv, anketa va testlar, suhbat, pedagogik tajriba, qiyosiy tahlil, statistik tahlil.

Baholash mezonlari

Talabalarning inklyuziv metodik kompetensiyalarini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi:

Mezoni	Tavsifi
Metodik bilim	Inklyuziv metodik asoslar bo'yicha nazariy bilimlar
Differensial yondashuv	O'quvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan metodlardan foydalanish
SEN bilan ishlash	Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan individual ishlash ko'nikmasi
Reflektiv kompetensiya	O'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish qobiliyati

Baholash jarayonida Likert shkalasi asosida ballar berildi va o'rtacha ko'rsatkichlar aniqlanib, statistik tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning diagnostik bosqichida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining inklyuziv metodik kompetensiyalarini shakllanish darajasi aniqlandi. Boshlang'ich natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning aksariyat qismida inklyuziv ta'lim bo'yicha metodik bilimlar va amaliy ko'nikmalar yetarli darajada rivojlanmagan. Ko'rinib turibdiki, talabalar orasida past

darajadagi ko'rsatkichlar ustunlik qiladi, bu esa metodik tayyorgarlikni takomillashtirish zaruratini tasdiqlaydi. Tajribasiz bosqichida ishlab chiqilgan metodik model asosida seminarlar, trening mashg'ulotlari va amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi. Mashg'ulotlar jarayonida talabalar differensial yondashuv, moslashtirilgan baholash, SEN o'quvchilar bilan individual ishlash metodikasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni egalladilar.

Yakuniy diagnostika natijalari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Ko'rsatkichlar	Past daraja (%)	O'rta daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Metodik bilim	12	34	54
Differensial yondashuv	14	36	50
SEN o'quvchilar bilan ishlash	16	37	47
Reflektiv kompetensiya	11	33	56

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba-sinov mashg'ulotlaridan so'ng barcha ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori darajadagi talabalarning ulushi sezilarli darajada oshgan.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo ekanini yana bir bor tasdiqladi. Olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarning inklyuziv muhitda ishlashga tayyorgarligi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy metodik ko'nikmalar bilan ham bevosita bog'liqdir.

Natijalar inklyuziv metodik tayyorlovning samaradorligini empirik jihatdan asoslab, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishda differensial va individual yondashuvlarning muhimligini ko'rsatdi. Bu esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarida

inklyuziv metodik kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Amaliy tavsiyalar:

Pedagogika yo'nalishidagi o'quv rejalarga inklyuziv ta'lim asoslariga bag'ishlangan maxsus fanlarni kiritish;

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun inklyuziv metodik trening mashg'ulotlarini tashkil etish;

SEN o'quvchilar bilan ishlashga mo'ljallangan metodik qo'llanmalar va amaliy topshiriqlar bankini yaratish;

Talabalarning reflektiv kompetensiyalarini rivojlantirish uchun pedagogik portfoliolarni joriy etish;

O'qituvchilarning inklyuziv metodik kompetensiyalarini baholash uchun maxsus monitoring tizimini ishlab chiqish;

ADABIYOTLAR

1. Виготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Banks J. A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. – New York: Routledge, 2015. – 356 p.
3. Gay G. Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice. – New York: Teachers College Press, 2018. – 384 p.
4. Ainscow M., Miles S. Making Education for All inclusive: Where next? // Prospects. – 2009. – Vol. 38. – № 1. – P. 15–34.
5. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37. – № 5. – P. 813–828.
6. Karimov N. Boshlang'ich ta'limda inklyuziv yondashuv. – Toshkent: Fan, 2020. – 144 b.
7. Abdullayeva N. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 168 b.
8. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish to'g'risida"gi Qarori. – Toshkent, 2021.
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2021.
11. Mirzayeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2022. – 152 b.
12. Ismoilova N. Inklyuziv ta'limda differensial yondashuv // Pedagogik ta'lim. – 2021. – №2. – B. 45–49.
13. Karimova M. Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 136 b.